

"כל עלייה אכלה גזענות, אבל אצלנו זה מחמיר" – אחרות, מיקרואגרסיה ונבדלות מרצון בשכונות שבהן מתגוררים ישראלים יוצאי אתיופיה¹

טובה מהכני-בלקין*
איילה פרץ בן חיים*

תקציר

המחקר הנוכחי ביקש לבחון את מערכות היחסים בין תושבים מקבוצות אתניות מגוונות בשכונות עירוניות בישראל, עם דגש על יחסים עם תושבים ממוצא אתיופי. לצורך כך נבחרו 19 שכונות מ־19 רשויות, ובכל שכונה נערכו 30 ראיונות עומק עם תושבי השכונה ובעלי תפקידים בשכונה, חלקם ממוצא אתיופי. סך הכול נערכו 570 ראיונות. המחקר גילה יחס של אחרות כלפי תושבים ממוצא אתיופי בכל השכונות. היחס בא לידי ביטוי במופעים של מיקרואגרסיה מצד בעלי התפקידים ותושבים שאינם יוצאי אתיופיה. נמצא כי בתגובה למיקרואגרסיה המופנית כלפיהם נוקטים התושבים יוצאי אתיופיה אסטרטגיה פרואקטיבית של נבדלות מרצון מסביבתם, וזו מעצימה את תפיסתם כאחרים בעיני התושבים שאינם ממוצא אתיופי. תפיסה כזו פוגעת במערכות היחסים בין תושבים מקהילות מגוונות ויוצרת תחושת שונות, הדרה והרחקה בקרב כלל תושבי השכונה. מאמר זה מציע לחולל שינוי בתפיסות ובעמדות של התושבים ובעלי תפקידים כלפי תושבים ממוצא אתיופי, על מנת לשפר את מערכות היחסים בין הקבוצות השונות בשכונה.

מילות מפתח: אחרות, ישראלים יוצאי אתיופיה, עלייה, שכונה, מיקרואגרסיה

***טובה מהכני-בלקין,** המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן גוריון.
***איילה פרץ בן חיים,** בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בן גוריון.

1 החוקרות בחרו להשתמש במונח 'ישראלים יוצאי אתיופיה' כדי להנכיח את תחושת השייכות שלהם. לאורך המאמר יעשה שימוש בצירופים הבאים: 'ישראלים יוצאי אתיופיה' או 'תושבים יוצאי אתיופיה'. עם זאת, לא תיקנו ציטוטים ישירים של משתתפים שעשו שימוש בהגדרות אחרות.

מבוא

ביוני 2019 נהרג סלומון טקה, צעיר ישראלי יוצא אתיופיה, בידי קצין משטרה. פרשת מותו הציתה גל של מחאות והמחשה את המתח הקיים בין ישראלים יוצאי אתיופיה לבין החברה הישראלית הכללית. מתח זה הוא הבסיס למחקר הנוכחי, שבו ביקשנו לבחון את מערכות היחסים בין תושבים מקבוצות אתניות שונות המתגוררים בשכונות עירוניות בישראל, ובפרט את מערכת היחסים עם התושבים יוצאי אתיופיה. לצורך המחקר הוגדרו מערכות היחסים בקהילה כאינטראקציות ממושכות המתקיימות במרחב המקומי, ברמת התושבים וברמת הקבוצות המרכיבות אותה.

לצורך המחקר נבחרו 19 שכונות שמאופיינות בשיעור גבוה של ישראלים יוצאי אתיופיה ושיש בהן מרחבים ציבוריים המשמשים מקום למפגש בין חברי הקבוצות השונות. כדי לבחון את הקשרים שבין מגוון הקבוצות, בדגש על מערכות היחסים עם תושבים ישראלים יוצאי אתיופיה, נערכו בכל שכונה 30 ראיונות עומק עם תושבי השכונה ובעלי תפקידים, חלקם ישראלים יוצאי אתיופיה וחלקם לא. סך הכול נערכו במסגרת המחקר 570 ראיונות. המחקר נערך בשנת 2020 בשיתוף האפוסטרופוס הכללי, המטה לשילוב יוצאי אתיופיה והחברה למתנ"סים.

מרבית המחקרים שעסקו בישראלים יוצאי אתיופיה וקליטתם בישראל תיארו מערכת יחסים מורכבת בינם לבין הממסד ונציגיו בתחומי חיים שונים, לדוגמה עלייה (חביב ואחרים, 2010), רפואה (הרצוג, 1998) ורבנות (ולדמן, 2018), אך טרם נעשה מחקר רחב היקף הבוחן מערכות יחסים במרחב העירוני המשותף, ומכאן ייחודו של מחקר זה. נוסף על כך, בעוד שספרות המחקר בתחום סוקרת את השתלבותם של ישראלים יוצאי אתיופיה בישראל ומתמקדת בשינויים שעליהם לאמץ כדי להיטמע בחברה, מאמר זה מעלה את הצורך בשינוי התפיסות והעמדות של התושבים ובעלי תפקידים במרחב השכונתי העירוני כלפי תושבים יוצאי אתיופיה.

ממצאי המחקר מראים שרוב הישראלים יוצאי אתיופיה המתגוררים בשכונות עירוניות בישראל חיים בקהילה מובחנת ומגובשת, הן בעיני עצמם הן בעיני קבוצות אחרות. עוד מלמד המחקר כי לתפיסת התושבים ובעלי התפקידים, מערכות היחסים בין הקבוצות השונות בשכונה אינן מיטביות.

המחקר גילה יחס של אחרות כלפי תושבים יוצאי אתיופיה בכל השכונות, ללא קשר למגוון התרבותי של תושביהן. מאמר זה יתמקד בתופעת ה'אחרות' של ישראלים יוצאי אתיופיה, שבאה לידי ביטוי במופעים של מיקרואגרסיה מצד בעלי תפקידים ותושבים שאינם יוצאי אתיופיה. כפי שעולה מהמחקר, בתגובה למיקרואגרסיה המופנית כלפיהם, בוחרים התושבים יוצאי אתיופיה להיבדל מסביבתם, ונבדלות זו מעצימה את תפיסתם כאחרים בעיני התושבים שאינם יוצאי אתיופיה. תפיסה כזו פוגעת במערכות היחסים בין תושבים מקהילות מגוונות ויוצרת תחושת שונות, הדרה והרחקה בקרב כלל תושבי השכונה.

סקירת הספרות תתמקד ראשית בשדה המחקר – השכונה העירונית בישראל. לאחר מכן נדון בתאוריות של אחרות ומיקרואגרסיה, ולבסוף תובא סקירה על יוצאי אתיופיה בישראל.

סקירת ספרות

השכונה העירונית

כדי לבחון את מערכת היחסים בין התושבים ואת החוויות היום יומיות שלהם, בחרנו את השכונה העירונית כשדה מחקר. אך מהי למעשה שכונה? אילו כוחות מגדירים את השכונה ואת השייכים לה? שכונות הן מרחבים פיזיים וחברתיים, בדרך כלל במטרופולינים, הניתנים להגדרה מבחינה גאוגרפית אך לא רק (Gieryn, 2000). לדוגמה, שכונה יכולה להיות מוגדרת כמרחב סוציו-אקונומי, כמרחב חברתי וכמרחב סימלי (Noah, 2015). פארק (Park, 1915) מראשוני החוקרים שעסק בחקר עירוניות, הגדיר שכונות עירוניות כמרחב שמתקיימים בו תהליכים של מערכות יחסים וחברויות. חלק מהמרחבים הללו עשויים להיות שייכים לקבוצות מסוימות, ואילו האחרים שאינם משתייכים לקבוצות אלו מודרים מהם. כך נוצרת הפרדה דה פקטו בין הקבוצות השונות (Gaedicke, 2019).

לשכונה יש השפעה רבה על המתגוררים בה לאורך תקופות שונות בחיים (Galster, 2008), לדוגמה בתחום הבריאות והמחלות הכרוניות (Diez Roux & Mair, 2010). ההשפעה של השכונה נובעת מהחשיפה של היחיד בה לסביבתו, הכוללת מרכיבים רבים, כגון מערכות היחסים בין היחידים, המוסדות במרחב, חוויות חיים, הסביבה הגאוגרפית וגישה להזדמנויות (Sharkey & Faber, 2014).

לפי אוג'ה (Augé, 2010), השכונה העירונית היא אמצעי של בעלי הכוח בעיר לשמר את אי-השוויון ולשעתק את המבנה החברתי באמצעות הפניית אוכלוסיות מודרות לתוך מרחב גאוגרפי מוגדר. שכונות אלו הן למעשה שרידים של המנטליות הקולוניאליסטית, המייצגים יחסי כוח המבוססים על גזענות וקפיטליזם (Bridge et al., 2014). לעיתים רבות תושבי שכונות אלו מזהים במרחב שלהם התנכרות שנובעת מעוני, אלימות, פשע, דעות קדומות וגזענות מושרשת. באופן זה התושבים גם מודעים לדימוי השלילי שיש לשכונה ולסטיגמה שדבקה בה (Sung, 2015). צעירים רבים החיים במרחב השכונתי מפתחים תודעה שעליהם לצאת מהמרחב הפיזי כדי לקדם מוביליות חברתית (Thompson et al., 2014). אלא שבמצב זה הקבוצה היחידה שיכולה להתגבר על המגבלות ולצאת מהשכונה היא הצעירים בעלי הון, ויצאתם מביאה להיחלשות השכונה ככל שעוברות השנים.

בשכונה מתקיימים לעיתים מאבקי כוח בין הקבוצות השונות החיות במרחב המשותף, אך היחידים עשויים לקיים ביניהם מערכת יחסים מורכבת של ריחוק וקרבה (Bridge et al., 2014). כך לדוגמה, כאשר האינטרס משותף לכלל הקבוצות, תושבים יבחרו בפרקטיקה של שיתוף פעולה חלקי עם אחרים במרחב (Andreotti et al., 2013).

השכונה העירונית בישראל שימשה עוד מקום המדינה כלי בידי המדינה לתהליכי התאקלמות והתערות של אוכלוסייה מהגרת (שנהב, 2002). המטרה המוצהרת של מדיניות זו היא הפיכת חברת המהגרים המגוונת ליחידים התופסים עצמם חלק מהאומה, תוך התעלמות מההרכב התרבותי והאתני של כל קבוצה (Alba & Nee, 2002). אולם תהליך הטשטוש של המאפיינים האתניים התגלה – בעולם ובישראל – ככישלון, שכן בפועל הקבוצות השונות נאבקו על שמירת הייחודיות התרבותית שלהן בתוך סביבה מגוונת (יעקובי וצפדיה, 2007). כך נוצר בשכונות מהגרים עירוניות תמהיל של קבוצות אתניות עם רצונות וצרכים שונים, שלעיתים אף נאבקות על משאבים (Farrell & Lee, 2011). מלבד תושבים המתגוררים בה, השכונה העירונית מורכבת מבעלי עניין וגופים נוספים כגון החברה האזרחית, משרדי ממשלה ובעלי עסקים מקומיים. לכל אחד מהשחקנים הנוספים

בשכונה יש אינטרסים משלו, אשר לא תמיד זהים לאינטרסים של כלל התושבים הגרים בה (אורבך, 2006). לעיתים קבוצות שונות החיות במרחב משותף רוצות לשמר את ייחודן ובד בבד להיות חלק מהחברה הכללית (שגיא ואחרים, 2020). בשכונות רב-תרבותיות השונות היא זו שמגדירה את המרחב המשותף, ולכאורה מאפשרת לכל קבוצה לשמור על ייחודה (יעקובי וצפדיה, 2007). אולם כוחות ומאבקים שמקורם בצרכים השונים של כל קבוצה מעוררים מתחים בין הקבוצות (שגיא ואחרים, 2020). ההתמקדות בשכונה כאתר המחקר אפשרה לנו לבחון לעומק את מערכות היחסים של התושבים כלפי שכניהם, ישראלים יוצאי אתיופיה, המאופיינות באחרות ומיקרואגרסיה.

אחרות (Otherness)

התייחסות ליחיד כאל אחר היא תוצאה של תהליך מחשבתי שבמהלכו קבוצה דומיננטית מבדלת את עצמה מקבוצות אחרות. תהליך הבידול נעשה באמצעות יצירת סטיגמה, אמיתית או מדומינת, המהווה מניע לשלילת זהות ולאפליה. אחרות מורכבת מיישום של עיקרון המאפשר לסווג יחידים לשתי קבוצות היררכיות: 'הם' ו'אנחנו' (Staszak, 2009). כך נוצרות קבוצות זהות (identity groups) אשר מגדירות את עצמן סביב בסיס משותף, ובעקבות כך הבחנה ברורה בין מי עשוי לקבוצה (ingrouping) ומי שאינו שייך לה (outgrouping). הגישה החברתית של האחרות מבחינה בין שני רבדים של יצירת האחר: הראשון הוא הבניית זהות עצמית ביחס לאחר, השונה ממני, והשני הוא יצירת זהות תוך כדי שיח עם האחר (בר-און, 1999). האחרות לרוב נובעת מדעות קדומות כלפי קבוצה מסוימת ומסטיגמות על הפרט המשתייך לה, והתוצאה שלה היא התייחסות לאחר כאל זר מאיים שיש לחשוש ממנו ולהימנע ממגע עימו (שגיא ואחרים, 2020). הקבוצה החברתית השלטת קובעת מי הם האחרים במרחב, וכך היא משמרת את המבנה החברתי הקיים ואת הכוח בידיה. התבוננות ביחיד מקבוצה מודרת כאחר היא הסתכלות מדכאת הגורמת לאפליה ולתוקפנות כלפיו (קרומר-נבו וסידן, 2014). יתרה מכך, היחיד המשתייך לקבוצה מודרת מגבש את הזהות החברתית שלו בהתאם להתבוננות החברה אליו כאחר, ולכן יש השלכות בתחומי חיים רבים (Bhugra et al., 2023).

ביטוי נוסף לאחרות הוא תפיסה של האחר כאויב (enemy-other). כמו כן, סימון אנשים כאחרים מושפע בעיקר מהיותם שייכים לקבוצה מסוימת ופחות מהתייחסות למאפיינים האישיים והייחודיים של הפרט (Staszak, 2009). היכרות אינטימית עם יחיד מהקבוצה האחרת עשויה לטשטש את העיונות כלפיו, אך לרוב התוקפנות כלפי הקבוצה הכוללת שאליה הוא משתייך תמשיך להתקיים, בטענה שהוא שונה (Riggins, 1997). נוסף על כך, האחרות יוצרת הפרדה במרחב ופוגמת ביחסים אישיים בין חברי קבוצות שונות (Gaedicke, 2019). בישראל, עוד בימיה הראשונים של תנועת הציונות בארץ ישראל, הוגדר האחר הישראלי היהודי על בסיס אתני: האני היה הישראלי הלבן ממוצא אירופי, לעומת האחר, שהיה הגלותי שעלה ממדינות מוסלמיות (בר-און, 1999). כפי שיוצג להלן, תפיסות אלו ממשיכות להתקיים גם כיום. לתפיסת האחרות ישנם מספר מופעים, ואחד מהם הוא מיקרואגרסיה שמופנית כלפי אנשים המזהים כאחרים.

מיקרואגרסיה

מיקרואגרסיה היא מונח המשמש בספרות המקצועית כדי לתאר תופעה של גילויי אלימות מובלעים ויום יומיים

כלפי יחידים השייכים לקבוצות מודרות (Capodilupo et al., 2010). את המונח טבע לראשונה פירס (Pierce, 1970). על פי הגדרתו מיקרואגרסיה היא אקט עדין, לעיתים אוטומטי ולא מילולי, הנגרם מדעות קדומות. תאוריית המיקרואגרסיה נובעת מתאוריית הגזע הביקורתית (Critical Race Theory), המתארת את הגזענות כמערכתית ואידאולוגית וכהיגיון הבסיסי של מערכת חברתית אשר נועדה לשרת את מעמדו וכוחו של האדם הלבן. לפי התאוריה, גזענות כוללת לא רק מופעים בולטים של שנאה או אלימות, כפי שהיא נתפסה בעבר, אלא היא שזורה ביחסים היום יומיים בין יחידים באופן שהפוגע לא תמיד מודע לו (Gillborn, 2006).

הספרות מאפיינת שורה של התנהגויות ועמדות כמיקרואגרסיה, לדוגמה הנחה מוקדמת שאדם כזה עור הוא מהגר ובהתאם ההתייחסות אליו היא כאל אזור סוג ב'; כאשר הדובר מניח כי האינטליגנציה של אדם השייך לקבוצה מודרת נמוכה ביחס לחברי קבוצה אחרת; כאשר הדובר מבטא אמירות המשקפות עמדה של עיוורון צבעים והכחשה של הבדל בחוויות החיים או שסיכוי ההצלחה של פרטים קשור להישגים ולא להשתייכות לקבוצה אתנית; כאשר מניחים שאדם בעל צבע עור כזה נוטה למעשים פליליים; כאשר קיימת תפיסה של חוסר אונים, ציפיות ודרישות נמוכות ואמירות מוטות ביחס למראה החיצוני. לבסוף, מיקרואגרסיה באה לידי ביטוי בהנחה שהתרבות השלטת היא נעלית יותר משאר התרבויות ובהכחשה של הזהות האתנו-גזעית של הנפגע (Nadal, 2011; Sue et al., 2007).

כאשר יחיד חווה מיקרואגרסיה הוא מצוי בדילמה – האם להגיב או לא? אם יגיב, ייתכן שהפוגע יבקש את סליחתו, אך בה במידה ייתכן שיתעורר ויכוח על הפגיעה ועל הלגיטימיות שלה; אם יימנע מתגובה, הפוגע ימשיך להפגין מיקרואגרסיה כלפי הנפגע וכלפי אחרים (Sue et al., 2007), לעיתים ללא כוונה (Nadal, 2014). רבים מאלו שחוו מיקרואגרסיה מעידים שלרוב הם סופגים את הפגיעה וכי עם השנים הם פיתחו "עור של פיל" בניסיונם לצמצם את הסיכוי להיפגע (Rini, 2018). ההימנעות מתגובה נובעת מכמה סיבות: ראשית, מיקרואגרסיה היא חמקמקה ולא תמיד אפשר לקבוע בוודאות שאכן הייתה פגיעה; שנית, הנפגע אינו יודע כיצד להגיב ומה יהיו ההשלכות לכך; לבסוף, לאדם מקבוצה מודרת יש נטייה לשכנע את עצמו שהפגיעה של מיקרואגרסיה לא באמת התרחשה (Sue et al., 2007).

ישראלים יוצאי אתיופיה

העלייה מאתיופיה החלה באופן רשמי בשנות השמונים של המאה הקודמת והיא נמשכת גם בימינו. לאורך השנים נרשמו עדויות ומופעים של גזענות ממסדית כלפי ישראלים יוצאי אתיופיה, לדוגמה מדיניות הגירוש שננקטה בעניינם (ולדמן, 2018). בשנת 2016 פורסם דוח של ועדת פלמור למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה (הצוות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה, 2016), ובו נטען כי ישראלים יוצאי אתיופיה סובלים מביטויי גזענות גלויים וסמויים, לרבות מסיטגמות שתוצאתן היא אפליה ואלימות חברתית ממוסדת.

מחקרים שונים הדגימו כי ישראלים נוטים שלא להתייחס אל עצמם כגזענים כלפי ישראלים יוצאי אתיופיה וכי הם חשים אליהם אמפתיה בשל מוצאם היהודי. בה בעת, בגלל השונות התרבותית והמראה שלהם הם נתפסים שונים ואף כנחותים. בן אליעזר (2008) זיהה שני מקורות לגילויי גזענות כלפי ישראלים יוצאי אתיופיה: האחד הוא גזענות ממסדית הנוצרת בעיקר מחוסר אמונה ביכולתם של העולים להסתדר בכוחות עצמם, והאחר הוא היחס הגזעני של יחידים בחברה הישראלית כלפי ישראלים יוצאי אתיופיה. הגזענות מתבטאת בכך שמתייחסים

בעיקר למאפיינים של צבע העור ופחות לנתונים אובייקטיביים ואישיותיים. דוגמה למופעי גזענות אפשר לראות בקבלה לבית ספר, בקבלה לעבודה, בכניסה למועדונים או בחוסר רצון לגור לידם (בן אליעזר, 2008). שבתאי (2001) גורסת שהדור השני בישראל חווה את הגזענות בצורה חזקה יותר מדור הוריהם מאחר שהם נמצאים במגע יום יומי עם החברה הישראלית.

על בסיס ספרות המחקר והידע שנצבר בתחום, המאמר הנוכחי עוסק בשלוש שאלות מחקר עיקריות:

1. מהם המאפיינים המרכזיים של מערכות היחסים בין הקבוצות האתניות השונות בשכונה העירונית בישראל?
2. באיזה אופן תופסים תושבים מקבוצות שונות ובעלי תפקידים את התושבים יוצאי אתיופיה וכיצד משפיעות תפיסותיהם על מערכות היחסים בשכונה?
3. כיצד תושבים יוצאי אתיופיה חווים את מערכת היחסים בינם לבין הקבוצות השונות בשכונה? כיצד הם תופסים את עצמם במרחב השכונתי?

מתודולוגיה

המחקר המוצג מבוסס על עבודת שדה שנערכה בשנת 2020 ב־19 שכונות עירוניות המאופיינות בהרכב מגוון מבחינה אתנית, דתית, תרבותית ולאומית. השכונות נמצאות ביישובים בטווח גאוגרפי נרחב יחסית של מדינת ישראל, מצפון ועד דרום. אלו שכונות שקלטו עולים מקבוצות אתניות שונות ונחשבות עד היום ל"שכונות עולים". חלק מהן היו למעשה מעברות שהתפתחו עם השנים. עדויות לכך ניתן לראות במבני פח או אסבסט שעדיין קיימים בהן. השכונות מאופיינות באחוזי אבטלה גבוהים, משפחות רבות בהן נזקקות לשירותי רווחה ודירוגן החברתי-כלכלי נמוך (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019). חלק מהתושבים מתגוררים בדיר ציבורי, והם דור שני ואף שלישי לעוני. בשל מצבם החברתי-כלכלי רבים מהתושבים מתקשים לעזוב את השכונה, לשפר את מצבם או להיחשף להזדמנויות נוספות.

כאמור, הרכבן האתני של השכונות הוא מגוון – יש בהן תושבים שהגיעו ממדינות מוסלמיות בעליות בראשית קום המדינה, עולים מברית המועצות שהגיעו בשנות התשעים ועולים מאתיופיה שהגיעו החל משנות התשעים. בשל הרצון לבחון מערכות יחסים בין קבוצות אתניות מגוונות, באף אחת מהשכונות הללו התושבים יוצאי אתיופיה אינם מהווים רוב.

כדי להשיב על שאלות המחקר נערכו בכל אחת מהשכונות ראיונות עומק עם בעלי עניין בשכונה: הקבוצה הראשונה הייתה של תושבים המתגוררים בשכונה, בחלוקה לתושבים יוצאי אתיופיה (עשרה מרואיינים) ותושבים שאינם יוצאי אתיופיה (עשרה מרואיינים). מבין התושבים היו כאלו שמילאו תפקיד התנדבותי בשכונה, לדוגמה בסיירות הורים ובוועד השכונה. קבוצת המרואיינים השנייה הייתה של בעלי תפקידים העובדים בשכונות וחלקם אף מתגוררים בהן (עשרה מרואיינים בכל שכונה): מנהלי מרכזים קהילתיים, מנהלות בית ספר, נציגי משרדים ממשלתיים (משרד הקליטה, משרד הרווחה והשירותים הקהילתיים, משרד ראש הממשלה), שוטרים קהילתיים, מנהלי תוכניות חברתיות, אנשי דת ומתנדבים (המצויים בשנת שירות ועוד).

אחדים מבעלי התפקידים שרואיינו הם ישראלים יוצאי אתיופיה הממלאים תפקיד מרובד: מצד אחד הם חלק מהקבוצה האתנית (ולחלקם יש ייצוג משפחתי בשכונה), ומן הצד האחר הם עובדים עבור הממסד (משרדי

ממשלה, רשות מקומית), ובכך הם מהווים השלוחה שלו בשכונה. על כן, נקודת המבט שלהם על מערכת היחסים בשכונה מורכבת - הם מביטים על השכונה מבחוץ, אבל מפרשים את מערכת היחסים באמצעות חוויות אישיות.

נקודת ההנחה של המחקר הייתה שיש מקום לבחון לעומק את מערכות היחסים בין הקהילות האתניות השונות המרכיבות את השכונה, אך חשוב להדגיש כי תושבים יוצאי אתיופיה לא הוגדרו כאוכלוסיית המחקר והנבדקים היחידים. מתוך כך, נבחר תמהיל של מרואיינים המייצג שחקנים ובעלי עניין שונים בשכונה, אך אין הוא בהכרח מדגם מייצג של ההרכב האתני בשכונה. בחלק מהשכונות ראינו יותר תושבים יוצאי אתיופיה מאשר תושבים שאינם יוצאי אתיופיה.

בשל המספר הרב של הראיונות (570 סך הכול) וקהלי היעד השונים, נבנה מדריך ריאיון ייעודי עבור כל אחת מקבוצות המרואיינים (תושבים ובעלי תפקידים אחרים). מדרכי הריאיון כללו שאלות על השכונה: מאפיינים, היסטוריה, אירועים מרכזיים ומערכות יחסים מנקודת המבט של המרואיינים. לדוגמה, התושבים נשאלו לגבי שאיפותיהם והחלומות שלהם ("מה השאיפות והחלומות שלך ביחס לחיים כאן בשכונה?"), ובעלי תפקידים נשאלו על המאמצים שעשו הארגונים שבהם הם עובדים בהקשר של מערכות היחסים ("האם ניסיתם להתמודד עם נושא מערכות היחסים בשכונה? מהו הקושי בהתמודדות? אם לא, איך נכון להתמודד איתו לדעתך?"). באופן זה התקבלה תמונה הוליסטית ומעמיקה על המאפיינים של מערכות היחסים בין הקבוצות השונות ועל הפוטנציאל הגלום בשכונה ליצירת חיבורים משמעותיים יותר.

רוב הראיונות נערכו פנים אל פנים בשכונות עצמן, כלומר בסביבת המגורים של התושבים ובסביבת העבודה של בעלי התפקידים. עם זאת, בגלל הסגרים שהוטלו בעקבות מגפת הקורונה (בשנת 2020) חלק מהראיונות נערכו באופן מקוון באמצעות תוכנת הזום. כל המרואיינים הביעו את הסכמתם (בעל פה או באמצעות הדואר האלקטרוני) להשתתף במחקר. כדי לשמור על אנונימיות המרואיינים הוסרו פרטים מזהים של השכונות, התושבים ובעלי התפקידים והשמות המוצגים במאמר בדויים. במקרים שבהם התושבים ובעלי התפקידים היו יוצאי אתיופיה, הדבר צוין.

מהלך המחקר

צוות המחקר חולק לארבעה צוותי משנה, שבכל אחד מהם חוקרת ועוזר/ת מחקר. כל צוות משנה אסף נתונים מחמש שכונות הנמצאות בסמיכות גאוגרפית יחסית (אחד הצוותים אסף נתונים רק מארבע שכונות). צוות המחקר היה מגוון בהיבט של מאפייני רקע וכלל קבוצות אתניות שונות, לרבות ישראליות יוצאות אתיופיה, עולות ותיקות ודור ראשון בישראל.

גיוס המשתתפים במחקר נעשה בשיטת 'כדור שלג', כלומר כל מרואיין הפנה את צוות המחקר למשתתפים נוספים. מאחר ששיטה זו לגיוס מרואיינים מוגבלת ביכולתה לייצג את כלל תושבי השכונה, יצרנו קשר גם עם מגוון גורמים בשכונה כדי שיקשרו אותנו עם תושבים נוספים. כך גיבשנו מאגר רחב המייצג במידה רבה את המגוון האתני, המגדרי, קבוצות הגיל והאמונה הדתית בשכונה.

נוכחותו של צוות המחקר בשכונה עוררה לעיתים חשדנות ולא אחת התעוררה התנגדות לעצם קיומו של המחקר. הדבר ניכר במיוחד בקרב התושבים יוצאי אתיופיה. לעיתים הכניסה לשדה הייתה מאופיינת בכעס

וטינה על עצם העיסוק בנושא הרגיש של היחסים בין הקבוצות האתניות בשכונה. הדבר בא לידי ביטוי באופן גלוי באמירות שהופנו ישירות לצוות המחקר או בהתנגדות סמויה יותר שכללה התחמקות או אי־הופעה לראיונות. נוסף על כך, רבים מהמראיינים, בעיקר יוצאי אתיופיה, ביקשו שלא נקליט או נצלם את השיחה, אך הסכימו כי נרשום הערות במהלך הראיון.

ניתוח הנתונים נעשה על פי גישת התאוריה המעוגנת בשדה (Charmaz, 2014), כאשר במהלך איסוף הנתונים חולצו תמות מרכזיות שעלו מתוך החומרים הרבים שנאספו. בשל ריבוי הנתונים וריבוי אנשי צוות שעבדו על המחקר, ניתוח הנתונים נעשה בכמה שלבים. בתחילה כל צוות מחקר חילץ את התמות המרכזיות שעלו מן הראיונות עבור כל שכונה בנפרד. בהמשך, בסדרה של מפגשים בין חברות צוות המחקר, שיתף כל צוות את הצוותים האחרים בממצאים לצורך איתור תמות וקטגוריות משותפות לשכונות השונות. שיתוף התמות זימן שיח פתוח בין החוקרות על הממצאים ועל קטגוריות נוספות שיש להתייחס אליהן בהמשך המחקר. שלב זה חזר על עצמו כמה פעמים, כדי לגבש באמצעות העבודה המשותפת את התמות המרכזיות המשותפות ואת המאפיינים העיקריים של מערכות היחסים בין הקבוצות האתניות השונות. באמצעות הניתוח ניסינו לאפיין את מערכות היחסים בשכונה על כל היבטיהן: אתגרים, הצלחות, שיתופי פעולה, אתרים מרכזיים שבהם נפגשים תושבים ועוד.

ממצאים

"יש שיח שתושבים לא אתיופים מדברים על בני העדה [האתיופים] 'הם', 'בגללם', כאילו והם קהילה נפרדת" (מירי, מנהלת מרכז קהילתי).

ממצאי המחקר מעידים כי היחסים בין הקבוצות האתניות השונות בשכונה, ובעיקר בין הישראלים יוצאי אתיופיה לחברי הקבוצות האחרות, אינם מיטביים. ניכר מדברי המראיינים כי במקום ליצור בשכונות קהילה אחת, נוצרו בהן טלאים של קהילות, כלומר הקבוצות האתניות בשכונה חיות זו לצד זו, אך אין ביניהן מערכת יחסים הדדית. למערכת הקשרים בין ישראלים יוצאי אתיופיה לקבוצות אחרות בשכונה יש מאפיינים ייחודיים, ומהם בחרנו להתרכז בשלושה עיקריים: **אחרות, מיקרואגרסיה** והתגובה של ישראלים יוצאי אתיופיה שבאה לידי ביטוי ב**נבדלות מרצון**. בחלק הבא נפרט על מאפיינים אלה ונביא דוגמאות למופעים מתוך פריזמות של בעלי העניין השונים בשכונה.

אחרות – זרות, איום וריחוק

"אני אניד לך את האמת, יש פה גזענות ברמה הזויה, אין דברים כאלה... אני חושב שהיו סטיגמות עלינו עוד כשהגענו לשכונה, שאנחנו מפיצי מחלות כי אנחנו באנו מאפריקה. כל עלייה אכלה גזענות, אבל אצלנו זה מחמיר" (אבבה, תושב יוצא אתיופיה).

כאמור, לאורך השנים הגיעו לשכונות קהילות מקבוצות אתניות שונות ונוצרו שכונות רב־תרבותיות. הנרטיב העיקרי שעלה מדברי התושבים ובעלי תפקידים שאינם יוצאי אתיופיה הוא כי כל עלייה חוותה קשיי קליטה, לרבות גזענות ישירה וסמויה מצד הממסד ומצד קבוצות שהגיעו לפניהן. עם זאת, השונות של תושבים יוצאי אתיופיה בולטת יותר – מלבד השוני התרבותי והלשוני שמאפיין את כל העליות, השונות של ישראלים יוצאי

אתיופיה מאופיינת גם בהיבט פיזי המוביל לתיוגם כ"שחורים". לדוגמה: "אני חושב שהנראות שלהם [יוצאי אתיופיה] משפיעה על היחס כלפיהם ועל יחסים בכלל בתוך השכונה ומחוץ אליה [לה]" (משה, בעל תפקיד בעירייה).

כמו רבים אחרים, גם משה, המכיר את השכונה ואת המאפיינים של הקבוצות האתניות המרכיבות אותה, מסמן את השונות הפיזית כגורם עיקרי המשפיע על מערכת היחסים בשכונה. בניגוד למאפיינים אחרים שאפשר לשנות (כמו שם) או לרכוש (כמו שליטה בשפה), צבע עור הוא מאפיין שאי אפשר לשנות. על כן, ישראלים יוצאי אתיופיה חווים את השונות שלהם על בסיס יום יומי ובנקודות זמן שונות במהלך השנים (בית ספר, צבא, עבודה). יתרה מכך, חוויית הזרות שלהם כעולים חדשים בשכונה לא נעלמת עם הזמן, אלא מתעצמת.

"כמו כל עולה חדש, בהתחלה חטפנו שוק כשהגענו לשכונה, שהייתה ידועה כשכונת פשע. אנחנו לא ידענו איך להשתלב שם... זה נכון לכל עולה שעלה לארץ, אבל אצלנו במיוחד הצבע הוא הקלף החזק" (מנגיסטו, תושב יוצא אתיופיה).

גם בקרב ישראלים יוצאי אתיופיה שהגיעו לישראל כילדים קטנים צרובות חוויות קשות של עלייה. העולים החדשים מאתיופיה שוכנו במקרים רבים בערים בפריפריה החברתית והגאוגרפית בישראל. אם שוכנו בערים במרכז הארץ, היה זה לרוב בשכונות ספר, המתווגות בתודעה הציבורית כ"שכונות פשע". במקרים אלו אתגר העלייה היה מורכב יותר מכיוון שהוא כלל מאבק הישרדותי במרחב אלים, שבו הסטיגמה של שכונת פשע (כפי שנראה בהמשך) עברה לצעירים ישראלים יוצאי אתיופיה. באופן זה, גם אם הם יעזבו את השכונה ויצליחו לשפר את מצבם הכלכלי וליצור הזדמנויות עבודה ועבור הילדים שלהם, את תחושת הזרות שלהם הם ישאו לכל מקום.

גורם נוסף שמביא לתיוגם של יוצאי אתיופיה כזרים, גלותיים ולא שייכים הוא היעדר שליטה בשפה העברית. השליטה המוגבלת בשפה העברית, בעיקר בקרב עולים מבוגרים, הקשתה על יצירת תקשורת אפקטיבית וקשרים עם הקהילה. היבט זה זוהה על ידי התושבים ובעלי תפקידים, לרבות ישראלים יוצאי אתיופיה, כחסם להשתלבות, אך גם כגורם שיצר תסכול בקרב אלו שנקטו, לתפיסתם, מאמצי יישוג (outreach) שלא נשאו פרי. "המבוגרים לא דוברים את השפה ויש להם מנטליות אחרת. גם אני, שמתעמלת איתם, יש לי קשר רק עם אלה שיודעים עברית, עם כל השאר, אני אוהבת אותם, אבל אין לי שום יכולת לתקשר איתם" (לאה, תושבת עולה ותיקה ממזרח אירופה).

סממנים של זרות ניכרים גם אצל עולים שהגיעו מאתיופיה בגיל צעיר ואף אצל אלה שנולדו בישראל. לדוגמה, לרבים מהם יש מבטא כבד, והוא מצביע על המוצא האתני שלהם גם שלא במסגרת של מפגש פנים אל פנים. המבטא הזר, המעיד על שוני תרבותי, גלותיות וחוסר היטמעות בחברה הישראלית, מהווה לעיתים רבות מקור ללעג. לדוגמה: "זה גם עניין [היחסים בין התושבים] של שפה, לא תמיד מבינים מה הם אומרים, הדיקציה שלהם לא ברורה ואז צוחקים עליהם" (נירה, בעלת תפקיד במרכז קהילתי).

עם הגעתם לשכונות, העולים מאתיופיה נתפסו כזרים – לא רק ככאלה הנראים ומדברים אחרת, אלא גם ככאלה המקיימים פרקטיקות תרבותיות ודתיות שונות, לדוגמה מנהגים וטקסים שונים לציון אבל או חתונה. הריטואלים השונים, הזרים, הביאו להטלת ספק ביהדותם ולסימונם כ"לא מספיק יהודים" ולדרישה כי יעברו תהליך גיור.

הטלת ספק ביהדותם של ישראלים יוצאי אתיופיה התחילה מהממסד הרבני וכללה פרקטיקות של גיור שלא מרצון מטעם המדינה (ולדמן, 2018). תפיסה זו של הממסד תרמה לא מעט לדימוי שדבק בישראלים יוצאי אתיופיה כזרים בשכונות שרוב תושביהן יהודים.

"בהתחלה הבן שלי התבייש בזה שיש לו בחורה אתיופית וכאשר גיליתי פחדתי שכל המשפחה תדע. האתיופים תמיד נראים מסכנים ולא רציתי שהבן שלי יצא עם אתיופית. אפילו הלכתי לדבר עם רב לשאול אותו אם המשפחה שלה יהודים" (מרסל, עולה ותיקה מצפון אפריקה).

לא זו בלבד שיהדותם של הישראלים יוצאי אתיופיה הוטלה בספק, הפרקטיקות התרבותיות והדתיות שלהם היו שונות וזרות לתפיסתם של התושבים. אך לדברי ישראלים יוצאי אתיופיה, קיום המנהגים קשור לאופי הייחודי של הקהילה היהודית באתיופיה – מיעוט דתי שנלחם לקיים ולשמר את המסורת שלו. מהמחקר הנוכחי עולה כי העתקת הפרקטיקות שהתקיימו במרחבים כפריים באתיופיה למרחבים העירוניים בישראל עוררה לעיתים קרובות מתחים בינם ובין שאר דיירי השכונה, שכן לא אחת האחרונים תפסו עצמם כשותפים בעל כורחם לפרקטיקות הללו. נוסף על כך, קיום האירועים במרחב המשותף כגון חצר הבניין ופארקים ציבוריים הבליט את הזרות התרבותית של התושבים יוצאי אתיופיה בתוך המרחב השכונתי. לדוגמה: "לפני עשר שנים עדיין הקהילה האתיופית היו עושים 'שבת חתן' מתחת לבתים. היו מושכים חשמל מחדר מדרגות לכולם. זה הפריע להרבה תושבים, היו מזמינים משטרה" (אבי, תושב יליד הארץ).

ההתייחסות לתושבים יוצאי אתיופיה כאל אחרים השתנתה עם הזמן והביאה לסימונם כגורם מאיים במרחב השכונתי. בשכונות רבות תושבים תיארו תחושות של פחד וחשש מפני התאגדויות של קבוצות צעירים יוצאי אתיופיה במרחב המגורים המשותף, מתחת לבניין או בפארקים. נוכחותם כקבוצה מובחנת מבחינה פיזית מרתיעה את התושבים, הרואים בצעירים הנמצאים במרחב הציבורי המשותף איום שיש להסירו. התגובות לכך יכולות להיות הימנעות, שנועדה לצמצם אפשרות של מגע וחשיפה להתנהגויות שהן לדעת התושבים אנטי-סוציאליות: "אני רואה שיושבות בלילה הרבה קבוצות אתיופים, נערים, בפארק... בזמנו טיילתי שם עם הילד ועם הכלב. אבל עכשיו הם יושבים שם, שותים או מעשנים נרגילות, או סמים. ולא נעים לי לעבור שם" (סתיו, תושבת ילידת הארץ).

במקרים אחרים, החשש הופך לפעילות אקטיבית של פנייה לרשויות אכיפת החוק כגון סיור עירוני או משטרה. אירועים אלו הם אירועי קיצון, אך הם משקפים את השבר ביחסים בין התושבים בשכונה. יתרה מכך, הם מסמנים את יחסי הכוחות בשכונה, שכן התושבים יכולים להפעיל כוח ולהשתמש במנגנוני אכיפת החוק נגד ישראלים יוצאי אתיופיה, אך לעולם לא ההיפך.

"אני אישית כל פעם שאני שומעת רעש מהפארק אני יודעת שזה אתיופים וישר מזמינה משטרה. אחרי חמש דקות המשטרה מגיעה, ואני רואה איך המשטרה מסלקת אותם מהפארק ולפעמים גם עוצרת אותם" (יוליה, תושבת עולה ותיקה מברית המועצות לשעבר).

נקודת המבט של ישראלים יוצאי אתיופיה להתנהגויות אנטי-סוציאליות של צעירים יוצאי אתיופיה בשכונה ולפניית התושבים האחרים לרשויות החוק, היא מורכבת. בראיונות עימם הם פירשו את התהליכים החברתיים והתרבותיים שמובילים להתנהגות זו – צעירים הגדלים לרוב במשפחות מרובות ילדים אשר אין להם אפשרות לקיים מפגשים חברתיים בביתם, בייחוד אם מפגשים אלו כוללים עישון ושתית אלכוהול. בהיעדר מקום

מפגש ביתי, המרחב השכונתי המשותף הופך להיות מקום המפגש שלהם. התושבים הרואים בכך איום, פונים לרשויות אכיפת החוק: "מי שמזמין את המשטרה זה השכן. השכן מרגיש שעשו לו רעש, לא טוב לו בעין. לא כולם אוהבים אותנו, מרגישים שצבע שחור מאיים עליו" (גשהו, תושב יוצא אתיופיה).

עם זאת, גם תושבים יוצאי אתיופיה מודעים לכך שההתנגדות של הצעירים במרחבי השכונה מרתיעה את שאר התושבים. הם מקשרים בין הזרות הפיזית של הצעירים יוצאי אתיופיה לבין תחושת האיום והפחד שההתנגדות יוצרת ולבחירה להימנע ממגע: "אני בטוחה שכשרואים חבורות של אתיופים מה שעובר לאנשים בראש זה 'אימאליה אני לא רוצה לעבור דרכם, אז אני אעבור כביש' כי זה פשוט מרתיע ואני יכולה להבין למה זה מרתיע" (אלמז, תושבת יוצאת אתיופיה).

מקרב הישראלים יוצאי אתיופיה יש כאלו המבקרים את ההתנהגות האנטי־חברתית והאלימה של אותן קבוצות צעירים, ואף רואים בהם זרים גם בתוך הקבוצה של יוצאי אתיופיה. כלומר חלק מהצעירים יוצאי אתיופיה חווים זרות כפולה – לא רק במרחב השכונתי, אלא גם בקרב הקהילה שלהם עצמם: "יש אנשים שרואים אותם, זה לוקח אותם להארלם הם רואים אותם כשחורים זה מאיים, מפחיד. ההתנהגות שלהם זה לא יהודי ולא ישראלי. אין חיבור, אז מה הוא עושה פה? יש אנטגוניזם" (פנטון, תושב יוצא אתיופיה).

תחושת האיום שהתושבים יוצאי אתיופיה מעוררים ותפיסתם כשונים וזרים מובילות להימנעות מחברתם ולריחוק פיזי ותרבותי בין הקבוצות האתניות. כתוצאה מכך אתר, מוסד או גוף כלשהו שהופך להיות נגיש עבור תושבים יוצאי אתיופיה מוגדר בידי שאר התושבים כ"צבוע בשחור". קרנו של המוסד יורדת ושארי התושבים מפסיקים לפקוד את המקום. לדוגמה, בחלק מהשכונות נסגרו מוסדות חינוכיים שלמדו בהם תלמידים ישראלים יוצאי אתיופיה. סגירת בית ספר היא אחד מהאירועים המסמנים יותר מכול את השבר במערכת היחסים בין הקבוצות האתניות בשכונה לבין הרשות המקומית. לדברי המרואיינים, תושבים ובעלי תפקידים כאחד, הרשויות המקומיות נהגו להפנות תלמידים יוצאי אתיופיה לבתי ספר מסוימים בלבד ולא פיצלו אותם בין בתי ספר ברחבי העיר. נוסף על כך, גם תלמידים ממשפחות אתיופיות שנולדו בישראל ועברית היא השפה הראשונה שלהם ולעיתים אפילו היחידה, שובצו בכיתות עם עולים חדשים, ובאופן זה נוצרו כיתות הומוגניות של יוצאי אתיופיה. מדיניות זו התקבלה בהתנגדות מצד התושבים האחרים, והם נמנעו מלרשום את ילדיהם לבתי הספר הללו וחיפשו אלטרנטיביות בדמות בתי ספר מחוץ לשכונה או בבתי ספר ממלכתיים דתיים.

"מכוח המציאות יש יותר ילדים [יוצאי אתיופיה] בבית ספר א' [בית הספר שנמצא בשכונה] ובגלל זה ההורים האחרים פחות רושמים את הילדים שלהם לבית ספר הזה" (רן, בעל תפקיד במינהל הקהילתי).

בניגוד ליתר ההורים, להורים ישראלים יוצאי אתיופיה לא תמיד מתאפשר לרשום את ילדיהם לבתי ספר בשכונות אחרות. וכך, רישום נמוך של תלמידים מתוך השכונה, עלייה בשיעור התלמידים ישראלים יוצאי אתיופיה בבתי הספר והתנגדות ההורים לכך הובילו לסגירת בתי הספר: "היו הורים שלא רצו שהילדים שלהם ילמדו עם הרבה אתיופים ובסופו של דבר פעלו לסגירת בית הספר. הילדים שלי נשארו עד הרגע האחרון" (ערן, עולה ותיק מצפון אפריקה).

בחלק מהשכונות המאבקים שהובילו ועדי ההורים שילדיהם למדו בבית הספר המעורבים עם הרשות המקומית ומקבלי ההחלטות התפתחו לידי התנגדות אלימה: "היה פה בית ספר... הכניסו לתוכו את כל הילדים האתיופים. אני הייתי אז במועצה ובוועד השכונה... עשינו מלחמה – פשוט נעלנו את שערי בית הספר. כי לא יכול להיות

בית ספר אחד לכלל האתיופים. בעלי הביא את הרתכת מהבית, כדי לרתך את המנעול" (אתי, תושבת ילדת הארץ).

מיקרואגרסיה כלפי תושבים יוצאי אתיופיה: מחסור בהון תרבותי, חולשה וחשדנות

מהראיונות עם התושבים ועם בעלי התפקידים עלה כי ההתייחסות אל התושבים יוצאי אתיופיה כזרים ואחרים באה לידי ביטוי במופעים של מיקרואגרסיה כלפיהם. כאמור, מיקרואגרסיה מתבטאת בהתנהגויות אגרסיביות עדינות יחסית, לעיתים מילוליות, שנובעות מדעות קדומות (Pierce, 1970). בשדה המחקר הנוכחי המיקרואגרסיה באה לידי ביטוי בהתנהגויות ובאמירות ישירות או עקיפות המתייחסות לתרבות האתיופית כאל תרבות נחותה. יוצאי אתיופיה נתפסים על ידי הקבוצות האחרות ובעלי תפקידים בשכונה ככאלה שזקוקים לעזרה וסיוע, אך גם מעוררים חשד. לתפיסתם של תושבים ובעלי תפקידים, מכיוון שאתיופיה היא מדינה באפריקה, אזי אלו המגיעים ממנה הם חסרי הון תרבותי והון כלכלי. לפיכך יש לסייע להם להיטמע בחברה הישראלית, שהיא חברה מערבית ומפותחת.

נוסף על כך, בעלי תפקידים בשכונה סבורים שההון התרבותי של התושבים יוצאי אתיופיה לא רלוונטי לחיים בחברה הישראלית. לדעתם, הפערים התרבותיים והחברתיים גדולים מדי לגישור. לפיכך על החברה הישראלית ונציגי המדינה ללמד אותם כיצד להתנהל בחברה הישראלית. באופן זה ההסתכלות על התושבים יוצאי אתיופיה היא כעל "מסכנים" הצורכים שירותי רווחה וסיוע ונדרשים לתמיכה מתמדת.

"יש פער תרבותי גדול מדי, היה אבא של חניך שהיה צייד אריות באתיופיה, כולם כיבדו אותו שם. וכאן מה הוא יכול לתת לילדים שלו?" (יהונתן, רכז בתנועת נוער).

כאמור, לתפיסת תושבים בשכונה, מעצם כך שהתושבים יוצאי אתיופיה הגיעו ממדינה לא מערבית הם אוכלוסייה חלשה שצורכת שירותים חברתיים – מהרשות ומהתושבים האחרים בשכונה. בחלק מהשכונות הקשר היחידי שנוצר בין תושבים ותיקים לבין תושבים יוצאי אתיופיה הוא של מתן סיוע, והם לא נתפסים כקהילה עם מטען תרבותי שמן הראוי להכיר: "ההורים שלי עשו מלא למען יוצאי אתיופיה, אני לא בטוח שהם [ההורים] רואים אותם [תושבים יוצאי אתיופיה] בתור אנשים שיכולים גם לתרום להם" (יהודה, תושב יליד הארץ).

לתפיסת תושבים יוצאי אתיופיה, ישנו קושי להתגבר על הדעות הקדומות ועל התפיסות המקדמיות שלהם כחלשים. תגובת הנגד שלהם, כפי שנראה גם בהמשך, היא של מיעוט במגע ושל התכנסות: "יוצאי אתיופיה רוצים להשתלב, אבל יש זלזול מצד האוכלוסייה הכללית. יש תפיסות לגבי נשים אתיופיות שהן חלשות, לא מבינות, זה חוסם ומרתיע, הן חוזרות לקונכייה שלהן" (מרלש, תושבת יוצאת אתיופיה).

התפיסה כי תושבים יוצאי אתיופיה הם חסרי אמצעים תרבותיים וכלכליים לדאוג לעצמם יצרה עם הזמן חשדנות כלפיהם מצד שאר התושבים וגם מצד בעלי תפקידים. במצב זה ניכר שינוי ביחס אליהם ומעבר מתפיסתם כימסכנים ל"מסוכנים". בהקשר זה ניתן לראות הבדל בין דורי – המבוגרים יוצאי אתיופיה נתפסים חלשים, מסכנים ונטולי כל כוח, ולעומתם הצעירים מתויגים כמסוכנים, מעוררי חשד ופורעי חוק בפוטנציה. חשדנות כלפי אוכלוסייה מודרת היא מופע מרכזי של מיקרואגרסיה המופנית כלפי היחיד (Sue et al., 2007). החשדנות כלפי ישראלים יוצאי אתיופיה מובילה לצמצום מפגש ומגע בין הקבוצות השונות בשכונה.

"הרבה תושבים חושדים ביוצאי אתיופיה. עצם זה שהוא נער אתיופי, ישר מתקשרים למשטרה והמשטרה לא רוצה לעצבן את התושבים אז היא לוקחת אותו למאסר" (יוסי, בעל תפקיד בקידום נוער).

תושבים יוצאי אתיופיה דיווחו על חוויות יום יומיות של חשדנות שמופנית כלפיהם, לעיתים לא באופן ישיר. עם הזמן הם מתרגלים לאירועים אלו, עד כי הם מתקשים לזהות סיטואציות חברתיות שונות כיוצאות דופן. אולם בפריזמה סוציולוגית ביקורתית, אלו מופעים של מיקרואגרסיה.

"אני רציתי להסתפר אצל בחור בן העדה, בחור טוב. באותו היום היה עמוס, אמרתי בסדר אני אלך לספר אחר שקרוב אליו. נכנסתי למספרה, הספר נותן לי מבט כאילו הוא שואל: 'מה אני עושה פה?' גם הלקוחות. ישבתי וחיכיתי שם עשר דקות עד שיצאתי. לא רק הם אשמים, גם אני אשם שיצאתי. בדיעבד לא הייתי יוצא, הייתי נשאר ומסתפר. אבל זה כמו כדור בלב, על מה הם הסתכלו ככה?" (בירו, תושב יוצא אתיופיה).

עדויות אלו מצטרפות לחוויות רבות של חשדנות, הדרה ותוקפנות שמופנות כלפי תושבים יוצאי אתיופיה. אך בניגוד לאלימות ממסדית, שלעיתים רבות מתרחשת במגע ישיר או עקיף עם הגורמים האלו, כאן מדובר בחוויות שנוכחות במרחב הקהילתי, קרוב לבית ובתדירות יום יומיות.

נבדלות מרצון מצד תושבים יוצאי אתיופיה – הימנעות, שימור זהות תרבותית ויצירת מרחבים בטוחים

לנוכח תפיסת האחרות וביטויי מיקרואגרסיה של התושבים ובעלי התפקידים כלפיהם, תושבים יוצאי אתיופיה חשים זרות במרחב השכונתי. לפיכך הם מבקשים ליצור לעצמם מרחב בטוח, שבו יוכלו לבטא את הייחודיות התרבותית והאתנית שלהם בלי לחשוש מגילויי תוקפנות, ונוקטים גישה של נבדלות מרצון. גישה זו היא ביטוי של כוח קהילתי ופראקטיביות הבאה לידי ביטוי בשלושה אופנים עיקריים: הימנעות, שימור זהות תרבותית ויצירת מרחבים בטוחים. מנגד, הנבדלות וההימנעות נתפסות בידי בעלי תפקידים ותושבים שאינם ישראלים יוצאי אתיופיה כאקט של חולשה ופסיביות. עם זאת, במאמר זה אנו מבקשות לטעון כי נבדלות מרצון היא למעשה מופע נוסף של אחרות, אך הפעם מצד התושבים יוצאי אתיופיה כלפי תושבים ובעלי תפקידים בשכונה. באופן זה מעגל האחרות מזין את עצמו ויוצר הפרדה בין התושבים: "יש פחד של אתיופים לחוות גזענות, פחד שהם לא יובנו על ידי אנשים לבנים" (אסתר, תושבת יוצאת אתיופיה).

הפחד של תושבים יוצאי אתיופיה מחוויות של גזענות, מיקרואגרסיה ואחרות הופך עם הזמן לפעילות אקטיבית של צמצום מגע והימנעות מיצירת קשרים קהילתיים עם תושבי השכונה, והעדפה להיות בקשר עם הדומים להם: "אני אניד לך משהו כואב, האתיופים מעדיפים להיות אחד עם השני. כך הם לא צריכים להתמודד עם תחושות לא נעימות" (יעל, בעלת תפקיד במרכז קהילתי).

על פי התפיסות של תושבים ובעלי תפקידים בשכונה, אסטרטגיית הפעולה הראשונה של התושבים יוצאי אתיופיה היא הימנעות מיצירת קשרים חברתיים, בידול והסתגרות. התנהגות זו מעוררת חויית תסכול בקרב התושבים, שכן לדבריהם הם מנסים לקשור קשרים עם התושבים יוצאי אתיופיה בשכונה, אך לא זוכים למענה. גם בעלי התפקידים העידו על ניסיונות יישוג באמצעות פנייה אישית לתושבים יוצאי אתיופיה להשתתפות בפעילויות לחיבור בקהילה, אך ללא הצלחה: "העדה האתיופית מאוד סגורה, מופנמת. קשה לעבוד איתם הם לא נותנים אמון, הם תמיד חשדנים אחד כלפי השני" (אביחי, תושב יליד הארץ).

נקודת המבט של יוצאי אתיופיה – תושבים ובעלי תפקידים כאחד – היא כי הבחירה בהימנעות וצמצום מגע היא החלטה המבוססת על ניסיון העבר, והם מבינים כי המחיר של צעד זה הוא פגיעה במרקם היחסים בשכונה: "הם יעדיפו להישאר עם אתיופים. יש קיצוניים שבגלל מקרי גזענות אין אמן במישהו... אתיופים אומרים מראש אני אחתוך את זה, אנחנו ניפרד לפני שאנחנו חברים" (מארו, תושב יוצא אתיופיה).

אסטרטגיית פעולה נוספת של ישראלים יוצאי אתיופיה כדי להתמודד עם תופעות של גזענות ומיקרואגרסיה היא שימור הזהות התרבותית שלהם. הם מבדלים את עצמם באופן אקטיבי מחיי היום יום בשכונה: מיצירת קשרים משמעותיים עם תושבים ומהגעה לאתרים ולפעילויות בשכונה. באופן זה הם מבקשים ליצור לעצמם מקום פיזי ורעיוני ייחודי; מקום שבו יוכלו לדבר בשפתם ולשמור על תרבותם הרוחנית והדתית בלי להרגיש זרים במרחב השכונתי.

"לתושבים יוצאי אתיופיה יש אירועים מיוחדים כמו חתונות והלוויות... בדרך כלל הם היו עושים את זה מתחת לבניין. זה הציק והפריע לשכנים הפרנגיים [כך מכנים ישראלים יוצאי אתיופיה אנשים שאינם יוצאי אתיופיה] בגלל הרעש והלכלוך... לפני הבחירות האחרונות נציגי הקהילה ניגשו לראש העיר, קיבלו ממנו הבטחה שהוא יקים את המרכז והם יצביעו לו" (זהבה, בעלת תפקיד במשרד הקליטה, יוצאת אתיופיה).

הניסיון של התושבים יוצאי אתיופיה הוא ליצור לעצמם מרחבים פיזיים, אך גם רעיוניים, שבהם הם מרגישים בטוחים לבטא את הזהות ה"אתיופית" שלהם, בעודם מנהלים משא ומתן עם הזהות הישראלית שלהם. כך הם מנסים להתמודד עם הדחיקה שלהם לשוליים מצד המוסדות והתושבים האחרים. לדוגמה: "כדי לתת להם הרגשה של שייכות צריך לתת להם את המקום, שבו הם יעשו טקסים, יערכו תפילות, תהיה מנהיגות רוחנית, בשפת הקודש געז או אמהרית. אין להם מה לעשות בבית הכנסת" (ציונה, בעלת תפקיד במרכז קהילתי, יוצאת אתיופיה).

נוסף על כך, בשל פערי תרבות ושפה, תושבים יוצאי אתיופיה נוטים פעמים רבות לצמצם את התקשורת עם שאר התושבים ובעלי התפקידים. לכן הם מנסים לקבל מענה ייחודי ונטול שיפוטיות באמצעות בעלי תפקיד ונותני שירות ישראלים יוצאי אתיופיה.

"בעבר המקווה שהיה בשכונה, השתמשו בו רק נשים של השכונה, בעיקר יוצאת אתיופיה והייתה בלנית לא יוצאת אתיופיה. הנשים הרגישו לא נוח והרבה פעמים אני הייתי מגיעה בהתנדבות להיות במקווה יחד עם הבלנית השנייה [לא אתיופית]. כאשר הרב א' שמע על זה הוא החליט להכשיר אותי בשביל שהנשים ירגישו יותר בנוח ללכת" (טיבלט, בלנית במקווה, יוצאת אתיופיה).

חשוב לציין כי לא רק המבוגרים – שאינם שולטים בשפה העברית או מכירים את התרבות הישראלית באופן מעמיק – נוהגים כך, אלא גם בני נוער וצעירים שנולדו והתחנכו בארץ. כלומר גם צעירים יוצאי אתיופיה חשים שלא בנוח במרחב השכונתי ועל כן בוחרים להשתתף בפעילויות עם הדומים להם במקומות שבהם הם מרגישים ביטחון.

"כאשר יש לי עובד בקידום נוער יוצא אתיופיה, יש הרבה נערים שמרגישים נוח לבוא ולפנות אליו ובכך מקבלים מענה, כאשר אין רואים יותר פשיעה... הם מרגישים בנוח רק עם עובד יוצא אתיופיה כי רק הוא יבין מה זה להיות אתיופי" (יוסי, בעל תפקיד בקידום נוער).

דיון

מטרת המחקר הייתה להתחקות על מערכת היחסים בין קבוצות אתניות שונות בשכונות עירוניות בישראל. במאמר זה התמקדנו ביחסים בין תושבים יוצאי אתיופיה לתושבים מקבוצות אתניות אחרות. מממצאי המחקר עולה כי מערכת יחסים זו אינה מיטבית. הסיבה המרכזית לכך נעוצה בהתייחסות אל תושבים יוצאי אתיופיה כאל אחרים. תפיסה זו רווחת גם בקרב תושבי השכונות וגם בקרב בעלי התפקידים, והיא מוצאת ביטוי במופעים שונים של מיקרואגרסיה כלפיהם. בתגובה התושבים יוצאי אתיופיה מבדלים את עצמם מרצון מכלל תושבי השכונה באמצעות הימנעות, שימור זהות תרבותית ויצירת מרחב בטוח. פרקטיקה זו של נבדלות מרצון מעצימה את תפיסתם כאחרים (ראו איור מס' 1).

איור 1. אחרות, מיקרואגרסיה ונבדלות מרצון בשכונה העירונית

כפי שצוין, אחרות היא תפיסה סטיגמטית כלפי קבוצה מודרת ושליטת זהותה בידי קבוצה דומיננטית (Staszak, 2009). תפיסת האחרות מתאפיינת בזרות (פרידמן וסרגוסטי, 2018), בתחושת איום (שגיא ואחרים, 2020) ובהתרחקות מיחיד השייך לקבוצה הנתפסת זרה (חזן, 2011). ההתייחסות למהגרים כאל אחרים היא תופעה ידועה בהקשר הישראלי ולא ייחודית לקבוצה אחת בלבד (בר-און, 1999). עם זאת, במקרה של העולים מאתיופיה נראה כי השונות המיוחסת להם נובעת גם מהבדל פיזי. המחקר הנוכחי מדגים כי לעומת מחקרים על הגירות אחרות שהצליחו להיטמע עם הזמן בחברה הישראלית, גם אם בצורה חלקית (כאהן-סטרבצ'ינסקי

ואחרים, 2012), עולים יוצאי אתיופיה, גם אלו שנולדו בישראל, נותרו "אחרים" במרחב השכונתי. מופעים של מיקרואגרסיה כלפיהם מעצימים את תפיסת האחרות גם בקרב התושבים יוצאי אתיופיה עצמם. באופן זה, מיקרואגרסיה כלפי תושבים יוצאי אתיופיה מהווה ביטוי לתפיסת האחרות שלהם במרחב השכונתי.

מבין גילויי המיקרואגרסיה המתוארים בספרות המחקר, בחרנו במחקר זה להתמקד בשלושה מופעים: נזקקות לעזרה ומסכנות, מחסור בהון תרבותי וחדשנות. כאשר תושבי השכונה שאינם יוצאי אתיופיה תופסים את התושבים יוצאי אתיופיה כחסרי הון תרבותי, הם נמנעים מלהגיע לפעילויות ייעודיות או לאתרים שבהם הנוכחות שלהם היא דומיננטית. כך נוצרת הפרדה בין פעילויות של כלל התושבים בשכונה לבין הפעילויות של התושבים יוצאי אתיופיה, דבר שמוביל שוב לתחושת האחרות של תושבים יוצאי אתיופיה במרחב.

בחלק גדול מהזמן הנפגעים ממיקרואגרסיה מצויים בדילמה כיצד להגיב (Nadal, 2014; Rini, 2018). מאחר שמיקרואגרסיה היא לעיתים חבויה, הנפגעים אינם רוצים להצטייר כנעלבים ללא סיבה (Sue et al., 2007) ולכן נמנעים מתגובה. עם זאת, ממצאי המחקר מראים כי הנבדלות מרצון של תושבים יוצאי אתיופיה היא למעשה תגובת נגד לאופן שבו תופסים אותם ולמיקרואגרסיה שהם חווים מצד סביבתם. כדי לצמצם את חוויות האחרות ואת הפגיעה הם נוקטים שיטות פעולה שונות: הימנעות ממפגשים ומהשתתפות פעילה בחיי השכונה; שימור זהות תרבותית ודתית, שבאה לידי ביטוי בשמירה אדוקה על הפרקטיקות התרבותיות, הדתיות והקהילתיות הייחודיות להם; יצירת מרחבים בטוחים כגון מרכזים תרבותיים; שאיפה לקבל מענה מידי בעל תפקיד יוצא אתיופיה; והשתתפות בפעילויות עם הדומים להם.

כדי לשפר את מערכות היחסים בין הקבוצות האתניות השונות בשכונה נדרשת גישה של הכלה (inclusiveness) מצד כל בעלי העניין במרחב השכונתי העירוני: בעלי תפקידים, כלל התושבים והרשות המקומית. מלבד זאת, יש לקיים שיח פתוח ומונחה בשילוב כלל התושבים, תוך שיקוף מצבים של מיקרואגרסיה והצעות כיצד ניתן לצמצם את המתחים בין הקבוצות האתניות השונות. יצירת שיח והיכרות עם הנרטיב התרבותי של כל קבוצה תוביל ליצירת מרחב בטוח ומשותף לכולם. אנו מאמינות כי הדבר ניתן ליישום באמצעות פעולות ייעודיות עבור כל אחד מבעלי העניין בשכונה, באחריות הרשות המקומית והמנהל הקהילתי, כגון סדנאות לבעלי תפקידים הפועלים בשכונה לצורך מתן כלים לעבודה עם קבוצות אוכלוסייה מגוונות. נוסף על כך, יש ללוות את בעלי התפקידים ולהנחותם כדי לסייע להם להתמודד עם האתגרים והמורכבויות בעבודה היום יומית בשכונה. הפעולה החשובה ביותר היא עידוד וייזום של הקמת מנהיגות קהילתית מקומית בהובלת התושבים, תוך ייצוג של הקבוצות האתניות והחברתיות המגוונות המרכיבות את השכונה. כיום כבר יש ניסיונות לפתח תוכניות קהילתיות במטרה לחבר בין תושבים בשכונות בישראל. אנו מציעות כי תוכניות אלו ילוו במחקר יישומי תוך הערכת האימפקט שלהן בשכונה.

תודות: אנו מבקשות להודות לקוראים האנונימיים שהערות שלהם סייעו לנו לדייק את הטקסט. לצוות המחקר: ענבר גיטי הרוש, דנה זלינגר אבוטבול, נעה בינשטיין, לילך (אוטצי) צגאי, הבטם ברה, אשר אדגו, נעמה לוי, ילנה טרטקובסקי ועינת יהודה. ליוזמי המחקר: האפורופוס הכללי והמטה לשילוב יוצאי אתיופיה במשרד ראש הממשלה. לבסוף, אנחנו מבקשות להודות לבעלי התפקידים ששיתפו אותנו בחוויות ובאתגרים שלהם ולתושבי השכונות שפתחו את ביתם ואת ליבם.

רשימת מקורות

אורבך, ג' (2006). התכנון העירוני - בין פוליטיקה לתכנון ובין פוליטיקאים למתכננים. **אופקים בגאוגרפיה**, 67, 5-17.

בן אליעזר, א' (2008). כושי סמבו, בילי-בילי-במבו: כיצד יהודי הופך שחור בארץ המובטחת. בתוך י' שנהב וי' יונה (עורכים), **גזענות בישראל** (עמ' 130-159). הקיבוץ המאוחד.

בר-און, ד' (1999). **על האחרים' בתוכנו: תמורות בזהות הישראלית מנקודת ראות פסיכולוגית-חברתית**. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

הצוות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה. (2016, יולי). **דוח מסכם** (דוח ועדת פלמור).

https://www.gov.il/BlobFolder/reports/racism_report_2016/he/racism_report_2016.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2019). **אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2019**.

<https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/pages/2022/%D7%90%D7%A4%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%99%D7%97%D7%99%D7%93%D7%95%D7%AA>

הרצוג, א' (1998). **הביורוקרטיה ועולי אתיופיה: יחסי תלות במרכז קליטה**. צ'ריקובר.

ולדמן, מ' (2018). שיבתם ליהדות וגיוסם של שארית יהודי אתיופיה (הפלשמורה). בתוך י"צ שטרן ונ' פישר (עורכים), **גיוס ישראלי: חזון, הישגים, כישלונות** (עמ' 448-472). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

חביב, ג', הלבן-איילת, ח' ושק, א' (2010). **פעילות המשרד לקליטת העלייה בעבור האוכלוסייה האתיופית: הדגשים לעומת המגמות בקהילה, בחינת המידע הקיים על אפקטיביות התכניות והתוויית קווים להמשך פיתוחו - דוח מסכם**. מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

יעקובי, ח' וצפדיה, א' (2007). רב-תרבותיות, לאומיות והפוליטיקה של העיר: המקרה של אשדוד". **סוציולוגיה ישראלית**, 9(1), 127-148.

כאהן-סטרבצינסקי, פ', עמיאל, ש', לוי, ד' וקונסטנטינוב, ו' (2012). **בני נוער יוצאי אתיופיה ויוצאי ברית-המועצות לשעבר: עולים ובני עולים - דמיון ושוני**. מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.

פרידמן, א' וסרגוסטי, ע' (2018). **דיאלוג בקמפוס: ערבים ויהודים במרחב משותף**. הקיבוץ המאוחד.

קרומר-נבו, מ' וסידי, מ' (2014). פמיניזם, כתיבה מחקרית ואחרות. בתוך מ' קרומר-נבו, מ' לביא-אג'אי וד' הקר (עורכות), **מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות** (עמ' 229-247). הקיבוץ המאוחד.

שבתאי, מ' (2001). לחיות עם זהות מאוימת: חוויות החיים עם שוני בצבע עור בקרב צעירים ומתבגרים יוצאי אתיופיה בישראל. **מגמות**, 1(1), 97-112.

שגיא, ר', ביברמן-שלו, ל', גילת, י' וצירקין-סדן, א' (2020). **חינוך במרחבים רב-תרבותיים: מפגשים בין תרבויות בבית הספר ובהכשרת מורים**. רסלינג.

שנהב, י' (2002). גלובליזציה בחוסר נחת. **סוציולוגיה ישראלית**, 4(2), 451-463.

- Alba, R., & Nee, V. (2002). Rethinking assimilation theory for a new era of immigration. In M. M. Suarez-Orozco, C. Suarez-Orozco, & D. Qin-Hillard (Eds.), *The new immigrant in American society: Interdisciplinary perspectives on the new immigration* (pp. 331–366). Routledge.
<https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203820490-1/rethinking-assimilation-theory-new-era-immigration-1-richard-alba-victor-nee>
- Andreotti, A., Le Galès, P., & Fuentes, F. J. M. (2013). Controlling the urban fabric: The complex game of distance and proximity in European upper-middle-class residential strategies. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 576–597.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2012.01177.x>
- Augé, M. (2010). Retour sur les «? non-lieux?» les transformations du paysage urbain. *Communications*, 87(2), 171–178.
- Bridge, G., Butler, T., & Le Galès, P. (2014). Power relations and social mix in metropolitan neighborhoods in North America and Europe: Moving beyond gentrification? *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1133–1141. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12125>
- Capodilupo, C. M., Nadal, K. L., Corman, L., Hamit, S., Lyons, O. B., & Weinberg, A. (2010). The manifestation of gender microaggressions. In D. W. Sue (Ed.), *Microaggressions and marginality: Manifestation, dynamics, and impact* (pp. 193–216). John Wiley & Sons.
- Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory*. Sage.
- Diez Roux, A. V., & Mair, C. (2010). Neighborhoods and health. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1186(1), 125–145. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2009.05333.x>
- Farrell, C. R., & Lee, B. A. (2011). Racial diversity and change in metropolitan neighborhoods. *Social Science Research*, 40(4), 1108–1123. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2011.04.003>
- Galster, G. C. (2008). Quantifying the effect of neighborhood on individuals: Challenges, alternative approaches, and promising directions. *Journal of Contextual Economics*, 128(1), 7–48.
- Gieryn, T. F. (2000). A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology*, 26, 463–496.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.463>
- Gillborn, D. (2006). Critical race theory and education: Racism and anti-racism in educational theory and praxis. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 27(1), 11–32.
<https://doi.org/10.1080/01596300500510229>

- Nadal, K. L. (2011). The racial and ethnic microaggressions scale (REMS): Construction, reliability, and validity. *Journal of Counseling Psychology*, 58(4), 470–480.
<https://doi.org/10.1037/a0025193>
- Nadal, K. L. (2014). A guide to responding to microaggressions. *Cuny Forum*, 2(1), 71–76.
- Noah, A. J. (2015). Putting families into place: Using neighborhood-effects research and activity spaces to understand families. *Journal of Family Theory & Review*, 7(4), 452–467.
<https://doi.org/10.1111/jftr.12119>
- Park, R. E. (1915). The city: Suggestions for the investigation of human behavior in the city environment. *American Journal of Sociology*, 20(5), 577–612. <https://doi.org/10.1086/212433>
- Pierce, C. (1970). Offensive mechanisms. In F. B. Barbour (Ed.), *The black seventies* (pp. 265–282). Porter Sargent.
- Rini, R. (2018). How to take offense: Responding to microaggression. *Journal of the American Philosophical Association*, 4(3), 332–351. <https://doi.org/10.1017/apa.2018.23>
- Sharkey, P., & Faber, J. W. (2014). Where, when, why, and for whom do residential contexts matter? Moving away from the dichotomous understanding of neighborhood effects. *Annual Review of Sociology*, 40, 559–579. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071913-043350>
- Staszak, J. F. (2009). Other/otherness. In R. Kitchin & N. Thrift (Eds.), *International encyclopedia of human geography* (pp. 43–47). Elsevier.
- Sue, D. W., Capodilupo, C.M., Torino, G. C., Bucceri, J. M., Holder, A., Nadal, K. L., & Esquilin, M. (2007). Racial microaggressions in everyday life: Implications for clinical practice. *American Psychologist*, 62(4), 271–286. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.62.4.271>
- Sung, K. K. (2015). 'Hella ghetto!': (Dis) locating race and class consciousness in youth discourses of ghetto spaces, subjects, and schools. *Race Ethnicity and Education*, 18(3), 363–395.
<https://doi.org/10.1080/13613324.2013.792799>
- Thompson, R., Russell, L., & Simmons, R. (2014). Space, place and social exclusion: An ethnographic study of young people outside education and employment. *Journal of Youth Studies*, 17(1), 63–78. <https://doi.org/10.1080/13676261.2013.793793>